

עורכת: ד"ר מירה צורף עורכת לשון: יעל מלכיאל

כרך 5, גיליון מס' 7, 5 ביולי 2015

כורדיסטאן והמדינה האסלאמית: מעצבי המפה האזורית החדשה

עפרה בנג'ו

במפנה המאה העשרים ואחת התחוללו במזרח התיכון שינויים פרדיגמטיים ששינו את כללי המשחק באזור ובעקבות זה את המאזן הפוליטי בין גורמי הכוח השונים הפועלים בו.

לפני מאה שנה עוצבה מפת המזרח התיכון על ידי גורמי כוח חיצוניים, בין שהייתה זו בריטניה ובין שהייתה זו צרפת, ואילו כיום מעצבי המפה האזורית הנם שחקנים מקומיים. בעוד שבמהלך המאה העשרים מדינות הלאום הן שעיצבו את מבנה המדינות, במפנה המאה העשרים ואחת מי שמעצב אותן הם גורמים לא-מדינתיים. בעוד שבמאה העשרים אידאולוגיות לאומיות ופאן-ערביות שלטו בכיפה, כיום זרמים אתניים ואסלאמיסטיים הם אלה שקובעים את סדר היום הפוליטי. ובעוד שבעבר צבאות מאורגנים הכתיבו את הטון ואת המהלכים הפוליטיים והצבאיים, כיום נתון תפקיד זה במידה רבה בידי צבאות בלתי-סדירים, מיליציות וארגוני טרור.

המאבק בין הכורדים לבין המדינה האסלאמית שהתלקח בגלוי בקיץ 2014 הנו מקרה בוחן לכל השינויים הללו. שני שחקנים אלה, המעצבים את המפה הפוליטית כיום, הם גורמים מקומיים לא-מדינתיים. שניהם נשענים על כוחות צבאיים בלתי-סדירים שהופכים להיות סדירים עם הזמן ושניהם מייצגים זרמים המערערים על הלגיטימיות של המדינות הקיימות. בצד הכורדי זהו הזרם האתני-לאומי ובצד האחר - הזרם האסלאמי-סלפי. למעשה ההתפתחויות בטריטוריות שכורדיסטאן מחזיקה בעיראק ובסוריה הן תמונת ראי להתפתחויות בקרב דאע"ש, שאימצה לעצמה את השם המדינה האסלאמית בקיץ 2014. שני השחקנים הללו ניזונו מהשבר שפקד את מדינות הסהר הפורה. שניהם קראו תיגר על המדינה בכך שהשתלטו בסערה על אזורים שהתהווה בהם חלל פוליטי והקימו בהם מערכת שלטונית משלהם. שניהם מחקו את הגבולות בין סוריה לעיראק, שניהם נעזרו ועודם נעזרים במתנדבים מארצות חוץ ושניהם משתמשים במדיה החדשה כדי לקדם את ענייניהם.

אבל בהיבטים אחרים הם הפכים גמורים. השוני ניכר הן במישור האידאולוגי, הן באוריינטציה הפוליטית והן במבנה השלטוני. המדינה האסלאמית היא אנטי-מערבית, אנטי-דמוקרטית וסלפית קיצונית. לעומתה, שני חלקי כורדיסטאן הנאבקים נגדה הם אנטי-זה לכך. בשני המרכזים הכורדיים יש ניצנים של שלטון דמוקרטי וחילוניות או, ליתר דיוק, של התרחקות מהאסלאם הפוליטי.

בעבר נתפשו הכורדים כגורם המערער את היציבות האזורית. כיום דווקא הם אלה המסמלים יציבות ומתינות, לעומת המדינה האסלאמית המצטיינת בקיצוניות ובאכזריות חסרות תקדים. היא רודפת עד חורמה את המיעוטים, מבצעת מעשי טבח ואונס המוניים וכן מעשים ונדליים של הריסת אוצרות התרבות האנושית שאינם נופלים בקיצוניותם ממסעות ההרס של המונגולים במאה השלוש-עשרה. הכורדים, לעומת זאת, מתאפיינים במתינות ובסובלנות יחסית לשכניהם ונמנעים

ממעשי נקם. כך למשל חרף הריסת אלפים מכפריהם ומעשי טבח שמשטר הבעת' ביצע בכורדים בעיקר בשלהי שנות השמונים, הם לא יצאו למסע נקם נגד אנשיו כפי שעושים כיום השיעים נגד הסונים תומכי הבעת' ולהפך. הם אף לא נקמו בכורדים ששיתפו פעולה עם משטר הבעת', הנקראים בפיהם ג'חוש (חמורים). יתרה מזאת, בחבל הכורדי בעיראק מצאו מחסה קרוב למיליון וחצי פליטים ובכללם יזידים, נוצרים, כורדים וערבים. זאת שעה שממשלת בגדאד אינה נחלצת לקלוט פליטים ואף לא להעביר לחבל הכורדי תקציבים כדי לסייע בקליטתם.

לאחר כיבוש מוצול על ידי דאע'יש וכיבוש אזור כרכוכ על ידי כוחות הפשמרגה הכורדיים (השם הרשמי של הכוחות המזוינים של כורדיסטאן) בראשית יוני 2014 נדמה היה ששני הצדדים יוכלו להגיע למודוס ויוונדי. אולם הכורדים נתפשו בהפתעה מוחלטת כאשר חודשיים לאחר מכן הפכו להיות מטרה מרכזית להסתערות המדינה האסלאמית והיה אך כפסע לנפילת ארביל, בירת החבל, לידי הכוחות האסלאמיים. שיקוליה של המדינה האסלאמית לתקיפת החבל הכורדי הסוני היו אסטרטגיים וכלכליים מובהקים: היא ביקשה להשתלט על אוצרות הנפט של כרכוכ שזה עתה נפלו לידי הכורדים וכן על הדרך האסטרטגית שבין עיראק לסוריה באזור סינג'אר. שיקולים דומים הניעו אותה בשלב מאוחר בניסיונותיה להשתלט על האזור הכורדי בסוריה שפעילו הקימו בו שלושה קנטונים אוטונומיים בקיץ 2012. גם באזור הכורדי בחסאכה העשיר בנפט ניטש מאבק בין הכורדים למדינה האסלאמית.

כך הפכו הכורדים והמדינה האסלאמית ליריבים בנפש, במיוחד לנוכח הצלחת הכורדים לבלום את תנופתה של המדינה האסלאמית בתחומם. זאת בניגוד לצבאות הסדירים בסוריה ובעיראק המגלים אוזלת יד מוחלטת במלחמה נגדה. העובדה שהמדינה האסלאמית לחמה בכמה חזיתות בעת ובעונה אחת הן בסוריה והן בעיראק החלישה במידה מסוימת את הלחץ הכבד על הכורדים. עם זאת אין

הכורדים יכולים לשקוט על שמריהם נוכח ניצחונות הבלימה הללו, שכן פעילותה של המדינה האסלאמית, אשר תוארה כתנועה של אמבה המשנה באופן תדיר צורה ומקום, מקנה לה גמישות ומאפשרת לה לנצל את גורם ההפתעה. הכורדים, לעומת זאת, מנהלים בעיקר קרב בלימה בניסיון לשמר את הישגיהם.

בנסיבות אלה נשאלת השאלה אם המדינה האסלאמית משמשת גורם המקדם או מעכב את הלאומיות הכורדית ואת חתירתם לעצמאות, שהרי הן הכורדים והן המדינה האסלאמית נאבקים על אותה כברת ארץ ועל אותם המשאבים.

בכלל הרווחים שהכורדים הפיקו מהופעת המדינה האסלאמית ניתן למנות הישגים בתחום האסטרטגי, התודעתי וההסברתי. ואולם את הרווח המשמעותי ביותר הם קצרו בעיראק, שם כבשו בסערה שטחים עתירי נפט שהיו נתונים במחלוקת בינם לבין השלטון המרכזי בבגדאד. ספק אם הכורדים היו מעזים לעשות מהלך כזה לולא תנופת הכיבוש של המדינה האסלאמית שאיימה על כרכוכ ובכך נתנה גם דחף והצדקה לכיבוש הכורדי. בתוך כך התחזקה גם הזהות הלאומית הכורדית בכל חלקי כורדיסטאן ועמה הנכונות להתייבב למלחמה נגד המדינה האסלאמית. אם מלחמה אכן משמשת זרז בגיבושה של זהות לאומית, הרי שמלחמה זאת סייעה לכורדים בכך. זאת ועוד, לפי עדויות שונות הופעת המדינה האסלאמית על סממני הדת הקיצוניים שלה הביאה להיחלשות האסלאם הפוליטי ולירידת השפעתו על החברה הכורדית הן בכורדיסטאן העיראקית והן בזו הסורית. הטלטלה שהמדינה האסלאמית הנחיתה על האזור וחוסר התפקוד של צבאות עיראק וסוריה ושל ממשלות שתי המדינות נותנים לגיטימציה לחלוקתן. בד בבד, הלחץ שבגדאד נתונה בו הגביר את תלותה בכורדים, בעיקר בכל מה שקשור לייצוא הנפט. אולם ספק אם ממשלת בגדאד למדה את הלקח מכישלונה בטיפול בעניינם של הערבים הסונים. היא ממשיכה להצר את צעדיהם של הכורדים הן בכל הנוגע להזרמת תקציבים המגיעים להם מתוקף הסכם שנחתם אתם בשנה החולפת והן בטיפול בהעברת כלי

נשק שגורמים בין-לאומיים ייעדו להם. הדימוי של הכורדים בזירה הבין-לאומית וקשריהם עם מדינות שונות קיבלו גם הם תנופה משמעותית בעקבות הופעת המדינה האסלאמית. מעשיה של המדינה האסלאמית מעמידים את הכורדים באור חיובי יותר משהצטיירו בו בעבר ומבליטים את חשיבותם למערב ולסדר שלטוני יציב במזרח התיכון. בעקבות החשיפה הגדולה בזירה הבין-לאומית החלו הכורדים לקבל גם סיוע כלכלי וצבאי, לרבות תקיפות אוויריות של צבאות שונים שנועדו לבלום את המדינה האסלאמית, דבר שמעמיק עוד יותר את היריבות בין כורדיסטאן לבינה.

בכלל ההפסדים ראוי לציין את העובדה שהעימות עם המדינה האסלאמית חשף את חולשתם הצבאית של הכורדים, המתבטאת במחסור חמור בנשק. בעוד שהמדינה האסלאמית מצוידת בנשק אמריקני כבד וחדיש שעלה בידה להשתלט עליו בעקבות נטישתו על ידי צבא עיראק במוצול ביוני 2014 וברמאדי במאי 2015, הכורדים מצוידים בנשק דל ומיושן וכמויות הנשק המגיעות אליהם בטלות בשישים לעומת אלה המגיעות לבגדאד. האבסורד הוא שאף על פי שצבא עיראק הפך ל"חבית בלי תחתית" ולמרות כישלוננו המוחלט בעימותים עם המדינה האסלאמית, ארצות-הברית ממשיכה להזרים את עיקר הסיוע הצבאי לבגדאד. גם את המעט שהיא מייעדת לכורדים היא מתעקשת להעביר דרך בגדאד, מה שמסרבל, מאט ולעתים אף מונע את הגעת הנשק לכורדים. כמוה נוהגות גם אחדות ממדינות אירופה.

היבטים שליליים אחרים הנוגעים להופעת המדינה האסלאמית הם דחיית משאל העם על עצמאות כורדיסטאן העיראקית, פגיעה כלכלית חמורה ביותר שהחריפה עקב הצורך לקלוט מעל מיליון וחצי פליטים וכן עימותים הולכים ומתרחבים עם בגדאד המכבידים על מלחמתם של הכורדים במדינה האסלאמית.

למעשה, הופעת המדינה האסלאמית הובילה להתפתחות משולש יחסים מורכב ביותר אשר שלושת מרכיביו לפותים זה בזה ומנהלים מלחמה זה נגד זה בו זמנית.

המדינה האסלאמית, כורדיסטאן וממשלת בגדאד, על המיליציות השיעיות הפועלות לצדה, מנהלות מלחמה צבאית של ממש. כורדיסטאן וממשלת בגדאד נאבקות על הקרקע, המשאבים והנשק. ומאחר שזוהי מלחמה הנושאת גם אופי אידאולוגי, הרי אם תיאלץ המדינה האסלאמית לבחור אם להתמקד באזור הכורדי או באזור השיעי (או העלווי), סביר להניח שתבחר להפעיל את כל כובד משקלה להכנעת השיעים. מה שמסבך עוד יותר את משולש היחסים הזה הוא מעורבותם של גורמי חוץ שכל אחד מהם מושך לכיוון שלו ולעתים גם לשני כיוונים מנוגדים. שלושת השחקנים החיצוניים המרכזיים הם ארצות-הברית, איראן וטורקיה וכל אחד מהם מסייע לשני שחקנים: ארצות-הברית ואיראן לכורדים ולממשלת בגדאד, טורקיה לכורדים ומאחורי הקלעים גם למדינה האסלאמית.

אולם בעוד שהישות הכורדית מוכנה להסתפק בשטח שהיא שולטת בו כיום, עיראק והמדינה האסלאמית מבקשות לשלוט על כל שטחי עיראק. ובעוד שהישות הכורדית מבקשת למעשה להתנתק מעיראק, שתי הישויות האחרות מבקשות לשמר את השלמות הטריטוריאלית שלה. יחד עם זאת נראה שכקהילות הנמדדות ביכולת משילות, הישות הכורדית היא הוותיקה והמצליחה מכולן. המדינה האסלאמית מנוסה פחות אבל הדינמיות שלה מחפה על חולשת המשילות שלה. אשר לממשלת בגדאד, הרי המשילות היא ממנה והלאה. התקוות שתלו בהחלפתו של נורי אל-מאלכי - האוטוקרט המושחת שפגע בסונים - בחיידר אל-עבאדי הכזיבו.

תוצאות המאבק בין שלוש הישויות יקבעו אם כוחות אסלאמיסטיים קיצוניים יכתיבו את ההתפתחויות העתידיות באזור או גורמים מתונים יותר. האם ייתכן שמקרי מצרים ותוניסיה יישנו גם בעיראק ובסוריה ויתקיימו בהן משטרים יציבים בעלי יכולת משילות?

המפה הגאופוליטית כיום נזילה ביותר שכן היא נמצאת בעיצומו של תהליך עיצוב מסובך ולעתים אף הרסני. יחד עם זאת, התהליכים שהתרחשו הנם עמוקים ונראה

שעברו את נקודת האל-חזור. דומה שיקשה על עיראק ועל סוריה לחזור להיות מדינות לכידות כפי שהיו במאה העשרים. לפיכך נראה שקריעת האזורים הכורדים מעל מדינת האם היא עובדה מוגמרת ושהכורדים ימשיכו בצעידה אטית לעבר עצמאות בעיראק ואוטונומיה בסוריה. אין גם למהר ולהספיד את המדינה האסלאמית. גם אם זו תוכנע, סביר להניח שיצוצו תחתיה גורמים סוניים בשם זה או אחר שימשיכו את המאבק למען החזרת העטרה הסונית ליושנה.